

ОДЕСЬКА ПРЕСА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. — ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЗАКОРДОННИХ НОВИН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Ірина Сидун,

канд. іст. наук, доцент, завідувачка кафедри періодичної преси
та медіаредагування

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: sydun_iryna@ukr.net

У статті досліджено матеріали одеської преси другої половини ХІХ ст. як головне джерело закордонних новин на Півдні України. Виявлено основні проблеми, які порушувалися на шпальтах тогочасних видань. Показано, що дослідження регіональної періодичної преси є одним із важливих завдань на сьогодні. Саме такі видання є важливим історичним джерелом досліджуваного періоду. Протягом історичного розвитку видання еволюціонували. Змінювалися як зовнішній вигляд видання, так і інформаційна політика. Показано процес формування оцінок соціально-економічного, внутрішнього та зовнішньополітичного життя зарубіжних країн, які обумовили особливості сприйняття громадськості Херсонської губернії другої половини ХІХ ст.

Ключові слова: періодичні видання, одеська преса, Південь України, закордонні новини, зарубіжні країни, США, цензура.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми та її зв'язок із науковими й практичними завданнями.

У кінці ХХ — на початку ХХІ ст. Україна зіткнулась із новими політичними та економічними реаліями. Як тоді надзвичайно важливо було засвоїти досвід таких процесів, що вже відбувалися у світі, так і сьогодні ці питання є актуальними. Наразі багато питань української історії, зокрема й міжнародних відносин, залишаються не вивченими. Для другої половини ХІХ ст. значення періодичної преси в соціально-

політичному та культурному житті України було надзвичайно важливим. Будь-яка подія відразу ж ставала відомою і відображалася в пресі. Змінювався характер преси, з'являлися нові органи друку, але вона й надалі залишалась основним джерелом інформації, одним із головних механізмів формування уявлень суспільства про ту чи іншу подію. Існувала істотна різниця між столичною і провінційною пресою як у кількісних, так і в якісних вимірах. Регіональна преса, формуючи суспільну думку, одночасно, значною мірою, виступала виразником її місцевих інтересів та особливостей місцевого менталітету. Враховуючи інтереси суспільства, журналісти намагались якнайповніше передати зміст подій, особливо далеких від міста видання друкованого органу, враховуючи малу обізнаність читачів у географії, історії та політиці. Разом із тим видавці та дописувачі чітко реагували на настрої місцевих читачів і відбивали їх у різноманітних повідомленнях. Саме тому для розкриття теми дослідження цей вид джерел становить найбільший інтерес.

Мета дослідження.

Метою цієї розвідки є проаналізувати матеріали одеської преси, у яких висвітлювалися закордонні новини, та показати шляхи формування уявлень одеситів про зарубіжні країни. В першу чергу сюди входять видання адміністративного центру Херсонської губернії — Одеси, яка мала особливий статус у краї, враховуючи політичну та економічну вагу Одеси не тільки в Херсонській губернії, але й загалом у Російській імперії. Одеська преса значно переважала й кількісно, і якісно серед періодичних видань інших міст українських губерній. Саме одеська преса стала найважливішим каналом та інструментом формування громадських оцінок та уявлень населення південного регіону Російської імперії щодо політичного та соціально-економічного розвитку європейських країн та Сполучених Штатів Америки впродовж майже усієї другої половини XIX ст. Разом із тим одеська впливала на

пресу сусідніх регіонів як напряму, так і опосередковано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку української регіональної преси XIX ст. посідали значне місце в радянській історичній науці, однак її ідеологізація вела до спрощення багатьох важливих проблем, зокрема міжнародних відносин. Незважаючи на зміщення акцентів у сучасній українській історичній науці, ряд питань залишається поза увагою вітчизняної історіографії. Серед інших маловивченими є питання місця та ролі одеської преси в інформуванні населення Півдня України в другій половині XIX ст. про закордонні новини.

У пострадянській, зокрема й українській, історіографії більш поглиблено, ніж у попередній період вивчалися можливості преси як історичного джерела. Сучасні українські дослідження І. С. Гребцової [2; 4] свідчать про специфіку становлення періодики Південного степового регіону Російської імперії у XIX ст., а саме Херсонської та Бессарабської губерній, розкривають механізм впливу преси на читачів, взаємовідносин з центральними та місцевими цензурними органами.

До переліку місцевих пресових видань, які були головним джерелом надходження закордонних новин, входили насамперед газети «Одесский вестник» [10], «Новороссийский телеграф» [7], «Новороссийские ведомости» [5], «Ведомости одесского градоначальничества» [1], «Правда» [12], «Одесские новости» [9].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Найбільш відома та знакова одеська газета, що певний час навіть уособлювала всю одеську газетну періодику, — «Одесский вестник». Вона стала однією з перших щоденних газет на Півдні України. Видавці та журналісти газети нагромадили великий досвід, який згодом використали інші видання, і не тільки одеські. Газета сприяла згуртуванню літературних, наукових, журналістських сил, становленню

певних інформаційних та просвітніх надбань і традицій. Вона є цінним джерелом не лише історії рідного краю, а й зарубіжних країн. З року в рік кількість інформації в газеті збільшувалася. Тут друкувалися повідомлення з Англії, Франції, Німеччини, Сполучених Штатів Америки та інших країн. «Одесский вестник», відповідаючи вимогам часу, широко інформував читача про різноманітні ситуації закордонного життя. За матеріалами цієї літературної та політичної газети, у якій існував добре поставлений розділ «Иностранные известия», читачі могли отримати детальну інформацію про перебіг події за кордоном, скласти комплексне уявлення щодо політичного та економічного життя зарубіжних країн.

З 1859 р. редактором газети став М. П. Сокальський — математик за освітою, знавець економічних наук та фінансової справи, талановитий публіцист. До роботи в газеті він залучив своїх братів: професора Харківського університету, економіста І. П. Сокальського, який уже мав практику журналістської роботи і в 1857 р. редагував деякий час «Одесский вестник», та відомого композитора П. П. Сокальського [3, 177]. Велика роль останнього у висвітленні сучасного йому стану США. На початку 1860-х рр. П. П. Сокальський став автором багатьох фейлетонів, заміток, журнальних оглядів. Побувавши в Сполучених Штатах, він неодноразово розміщував на сторінках газети інформацію щодо США. Але значно вагоміші його аналітичні статті про заокеанську країну [15, арк. 2]. У 60-х рр. XIX ст. редактор М. П. Сокальський продовжив уже міцно усталену традицію контактів з видавцями столичних газет і журналів з метою обміну й розміщення всебічної інформації на сторінках своєї газети. Тому в середині XIX ст. газета користувалася постійним авторитетом у читачів, а її наклад постійно збільшувався.

Редакція «Одесского вестника» дотримувалася практики підготовки змістовних оглядів політичного життя за кордоном, хоча нерідко

навіть інформаційні повідомлення політичного відділу зустрічали протидію з боку цензурного відомства. Тож діяти газетярм доводилось в умовах, коли подавати матеріал можна було з певним урахуванням вимог влади. Видавці відчували пресинг цензури, тому що зі столиці одеський цензурний комітет був суворо попереджений: «Газети й журнали повинні бути обережними щодо демократичних прагнень» [2, 77]. Тому перед тим, як надрукувати на шпальтах преси будь-яку інформацію, матеріал неодноразово редагувався й корегувався залежно від державної політики, місцевої адміністрації та настроїв суспільства. Це можна побачити на прикладі викладу подій громадянської війни в США та найбільш резонансних і суспільно актуальних явищ північноамериканського життя на сторінках газети «Одесский вестник».

З 1864 р. «Одесский вестник» перетворився на щоденну газету. Своє завдання видавці вбачали і в отриманні достовірної інформації щодо подій у світі. Тому одним із головних завдань рубрики «Иностранные известия» було задекларовано: «Не пропустити, якщо це можливо ні одного політичного питання й простежити за усіма, хоч й в загальних рисах, пояснюючи, де це буде корисним, внутрішній їх сенс і значення за іноземними джерелами» [11, арк. 79]. Натомість таке формулювання дозволяло сподіватись на розширення меж та можливостей редакції в розміщенні матеріалів у відділі «Иностранные известия», проте «Одесский вестник» і в той час нерідко отримував зауваження від центральних цензурних органів за статті на зовнішньополітичні теми.

З кінця 1860-х рр. в Одесі майже одночасно з'явилися нові періодичні видання, такі як «Новороссийский телеграф» [7], «Новороссийские ведомости» [5], «Ведомости одесского градоначальничества» [1].

З 1869 р. К. В. Картамишев, у минулому фейлетоніст «Одесского вестника», почав видавати першу приватну російську газету на півдні Російської імперії «Новороссийский телеграф». За обсягом та

програмою нова газета спочатку нічим не відрізнялася від «Одесского вестника». Видавалася три рази на тиждень і складалася з різних фактологічних повідомлень та значної кількості передрукованого із інших видань матеріалу. З березня 1869 р. «Новороссийский телеграф» почав виходити майже щодня, крім понеділків та післясвяткових днів. К. В. Картамишев очолював редакцію газети всього півроку. Його наступником став А. Серебряников, який видавав газету до кінця 1873 р. Постійно погіршуючи видання, він довів його до банкрутства [16, 32]. Ця подія призвела до значного зменшення інформації про Сполучені Штати на сторінках газети, яка була майже відсутня. Наприклад, за останні три місяці 1873 р. на шпальтах газети з'явилася одна невеличка замітка щодо зовнішньополітичного життя Америки [6]. У 1875 р. «Новороссийский телеграф» було відновлено М. П. Озмідовим під фіктивним редагуванням І. Золотова до 1878 р. У 1878 р. також фіктивно редактором став К. Користальов. У газеті був представлений політичний відділ, у якому розміщувалися вісті з-за кордону. Плануючи випуск газети, в 1876 р. видавці писали: «Кожного дня телеграфічні депеші ми будемо отримувати від міжнародного телеграфного агентства і від власних агентів з Відня і Константинополя. Кореспонденціями з-за кордону ми також будемо доповнювати наш політичний відділ» [8]. Хоч іноді й траплявся матеріал про різні країни Північної та Південної Америки, особливо, якщо там відбувалися значні події, основний масив інформації йшов про життя Сполучених Штатів.

З 1 жовтня 1869 р. зовсім невідомий на той час у журналістиці П. Гросул-Толстой почав видавати щоденну політичну, економічну та літературну газету «Новороссийские ведомости». До 4 лютого 1870 р. газета видавалася у великому форматі. З цього ж часу обсяг видання зменшився майже наполовину. Закордонна інформація, зокрема й щодо подій у США, мала вторинний характер, майже не вмщуючи аналітичні матеріали. Згодом газета стала працювати все гірше та передруковувати

матеріал різних кореспонденцій краю, місцевих заміток та міської хроніки подій. У результаті газета проіснувала до кінця 1871 р. [16, 36].

«Ведомости одесского градоначальництва» виходили в Одесі з 1868 р. тричі на тиждень, а з 1878 р. щодня. Редакторами газети були І. Федоров, П. Миртович, І. Зотов та інші [14, 506]. В неофіційному відділі газети друкували закордонні новини, судову та юридичну хроніку, комерційні відомості, оголошення. Незважаючи на достатньо офіційний характер видання, новини зі Сполучених Штатів Америки посідали не останнє місце на сторінках газети. Кількісний та якісний аналіз вміщених матеріалів показує значну зацікавленість читачів до політичного та економічного життя заокеанської країни.

З кінця 1870-х рр. з'явилися нові органи друку, на сторінках яких значне місце посідали відомості та статті про Північноамериканську країну. 1 жовтня 1877 р. вийшла з друку політична, комерційна та довідкова газета «Правда». Відповідальним редактором видання затвердили І. Ф. Доліво-Добровольського. До участі у виданні були запрошені професори Новоросійського університету та кращі літературні сили м. Одеса. До складу співробітників редакція зарахувала Є. Маркова та І. С. Тургенева. На початковому етапі газета бездоганно виконувала свої завдання. Політичний відділ розроблявся фахівцями справи. Редакція мала власних кореспондентів у головних європейських пунктах. У такому вигляді газету видавали до того часу, поки її не заборонили розпорядженням тимчасового одеського градоначальника 3 жовтня 1880 р. [16, 40]. Незважаючи на короткий термін існування видання, газета залишила помітний слід у висвітленні закордонного життя, особливо економічного та науково-технічного характеру.

З 1 грудня 1880 р. «Одесский листок объявленный» перетворився на «Одесский листок» — газету літературну, політичну, економічну та комерційну. Видання дотримувалося ліберального напрямку, у чому була значна заслуга редактора В. В. Навроцького [13, арк. 64-

66]. Досить широка програма видання складалась із 11 рубрик. З них найбільш представницькими для цього дослідження були: 1) телеграми з-за кордону; 2) закордонні відомості; 3) фейлетони, де часто описували життя за кордоном; 4) різне. У цих розділах газети публікувались різні новини з повсякденного життя іноземців. Головним завданням редакції став короткий виклад фактів, всебічний аналіз та їх висвітлення, повнота та свіжість новин. Як відзначалося ще в радянській історіографії, особливістю газети було те, що «Одесский листок» «критично оцінював американську демократію, співчував становищу негрів у Америці» [14, 654].

Іншим достатньо яскравим явищем одеської журналістики були «Одесские новости» — газета політична, літературна та комерційна. Вона стала одним із газетних довгожителів і щоденно видавалась в Одесі з 1884 р. до 1917 р. Видавцями газети були М. Г. Тульчинський, А. І. Черепенников, А. П. Старков, А. Ерман, Я. Г. Натансон та інші. Постійною рубрикою був відділ «За границей». Значний обсяг займала комерційна хроніка та статті на економічні теми [14, 658]. Для неї було характерне звернення до різноманітних аспектів американського життя: від внутрішньої політики до зовнішньої, від економіки до повсякденного життя. Саме «Одесские новости» приділили значну увагу подіям американсько-іспанської війни.

Висновки та перспективи дослідження.

Вивчення закордонних новин в одеській періодиці другої половини XIX ст. показало значну обізнаність суспільства Одеси про такі країни, як США, Англія, Франція, Німеччина та інші. До середини XIX ст. одеська преса мало писала про політичне чи соціальне життя за кордоном. З другої половини XIX ст. ситуація змінилась. Важливим явищем стало різноманіття регіональної преси, яка сформувала власні позиції та передавала настрої суспільства цього регіону. Основними напрямками відображення життя за кордоном були оцінки внутрішньополітичного,

економічного та зовнішньополітичного розвитку країн. Другорядними залишались питання соціального, культурного, науково-технічного розвитку.

З другої половини XIX ст. простежується помітна еволюція оцінок політичного та економічного розвитку зарубіжних країн в одеській пресі. В цей період ряд обставин сприяв помітному підвищенню інтересу суспільства до історії й політичного розвитку зарубіжних країн. Особлива увага періодичних видань була прикута до політичних перипетій у Сполучених Штатах Америки. Одесити побачили США як країну заколотів, пригнічення національних меншин, безправності афроамериканців, жінок, емігрантів.

Література:

1. Ведомости одесского градоначальничества. 1869–1898. Одесса.
2. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи. Вторая треть XIX в. Одесса : Астропринт, 2002. 407 с.
3. Гребцова И. С. Пресса южных губерний Украины первой половины XIX в. как источник по истории Новороссийского края. *Записки исторического факультета*. Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. 1995. Вып. 1. С. 177–183.
4. Гребцова І. С. Редакційно-видавничі і публіцистичні діяльності П. П. Сокальського. *Українська періодика: історія і сучасність*. Доповіді та повідомлення науково-теоретичної конференції. Львів. 2002. С. 618–621.
5. Новороссийские ведомости. 1870–1871. Одесса.
6. Новороссийский телеграф. 1869. октябрь–декабрь. Одесса.
7. Новороссийский телеграф. 1869–1898. Одесса.
8. Новороссийский телеграф. 1875. 30 декабря. Одесса.
9. Одесские новости. 1884–1885, 1892–1898. Одесса.

10. Одесский вестник. 1861–1893. Одесса.
11. Письма к истории «Одесского вестника». Ф. 162. Зеленый Павел Александрович. оп. 1. Д. 4. Без дат. 145 л. Державний архів Одеської області. м. Одеса.
12. Правда. 1877–1880. Одеса.
13. Предписание временного генерал-губернатора и справка жандармского управления г. Одессы о редакторе-издателе «Одесского листка» В. Навроцком. 18–19 ноября 1883 г. Ф. 385. Жандармское управление г. Одеса. оп. 1. Д. 192. 72 л. Центральный державный історичний архів.
14. Русская периодическая печать (1702–1894) / за ред. А. Г. Дементьева. Москва : Госполитиздат. 1959. 836 с.
15. Список работ П. П. Сокальського. 1852–1886. Ф. 1. Літературні матеріали. Д. 38504. 4 л. Рукописний відділ національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
16. Юг. 1882. № 1. Одеса. С. 1–72.

УДК 050(477.7):94"18"

DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2019.25.195588>

**Одесская пресса второй половины XIX в. —
главный источник зарубежных новостей на Юге Украины**

Ирина Сидун,

канд. ист. наук, доцент, заведующий кафедрой периодической печати и медиаредактирования

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

e-mail: sydun_iryana@ukr.net

В статье исследованы материалы одесской прессы второй половины XIX в. Как главный источник зарубежных новостей на Юге Украины. Выявлены основные проблемы, которые поднимались на страницах изданий тех лет. Показано, что исследование региональной периодической печати является

одной из важных задач на сегодня. Именно такие издания являются важным историческим источником исследуемого периода. На протяжении исторического развития издания эволюционировали. Изменялась как внешняя сторона издания, так и информационная политика. Показан процесс формирования оценок социально-экономической, внутренней и внешнеполитической жизни зарубежных стран, которые обусловили особенности восприятия общественности Херсонской губернии второй половины XIX в.

Ключевые слова: периодические издания, одесская пресса, Юг Украины, зарубежные новости, зарубежные страны, США, цензура.

UDC 050(477.7):94»18»

DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2019.25.195588>

The Odessa press is the main source of foreign news in the South of Ukraine in the second half of the 19th century

Iryna Sydun,

PhD (History), Chief of Periodical Press and Media Editing Chair of the
Department of Journalism, Advertising and Publishing

Odessa I. I. Mechnikov National University

e-mail: sydun_iryna@ukr.net

The article explores the materials of the Odessa press of the second half of the 19th century as the main source of foreign news in the South of Ukraine. In the period under review, the importance of periodicals in the social, political and cultural life of Ukraine was extremely important. Any event immediately became known and appeared in the press. There was a significant difference between the capital and regional press, both in quantitative and qualitative terms. The regional press formed the public opinion of the South of Ukraine. The main problems that were raised on the pages of the periodicals were identified. The main areas of reflection of life abroad were assessments of internal, economic and foreign policy development of countries. Issues of social, cultural, scientific and technical development remained in the background. Given the interests of society, journalists tried to convey the content of events as fully as possible. The Odessa newspapers published various

news about everyday life of the population abroad. At the forefront of the editorial staff was the task of summarizing the facts, comprehensive analysis and coverage, the completeness and freshness of the news. The article shows that the study of regional periodicals is one of the important tasks for today. Such editions are an important historical source of the period under study. Editions have evolved over the course of historical development. Both the external side of the publication and the information policy changed. The process of forming estimates of social, economic, domestic and foreign life of foreign countries is shown. A number of circumstances contributed to a significant increase in public interest in the history and political development of foreign countries. Special attention was paid to political turmoil in the United States of America.

Keywords: periodicals, Odessa press, Southern Ukraine, foreign news, foreign countries, USA, censor.

References:

1. Vedomosti odeskogo gradonachalnicztva. (1869–1898). Odessa. [In Russian].
2. Grebczova, I. S. (2002) Periodicheskaya pechat v obshhestvennom razvitii Yuzhnogo stepnogo regiona Rossijskoj imperii [Periodicals in the social development of the Southern steppe region of the Russian Empire] (Vtoraya tret 19 v.). Odessa. [In Russian].
3. Grebtsova, I. S. (1995) Pressa yuzhnyih guberniy Ukrainyi pervoy poloviny 19 v. Kak istochnik po istorii Novorossiyskogo kraja. [Press of the southern provinces of Ukraine in the first half of the 19th century as a source on the history of the Novorossiysk Territory]. *Zapiski istoricheskogo fakulteta*. Vol. 1. [In Russian].
4. Hriebtsova, I. S. (2002) Redaktsiino-vydavnycha i publisystrychna diialnist P. P. Sokalskoho [Editorial, publishing and journalistic activity of P. P. Sokalsky]. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist*. Dopovidi ta povidomlennia naukovotoretychnoi konferentsii. Lviv [In Ukrainian].
5. Novorossiyskie vedomosti (1870–1871). Odessa [In Russian].
6. Novorossiyskiy telegraf (1869). Oktyabr–dekabr. Odessa [In Russian].
7. Novorossiyskiy telegraf (1869–1898). Odessa [In Russian].

8. Novorossiyskiy telegraf (1875). 30 dekabrya. Odessa [In Russian].
9. Odesskie novosti (1884–1885; 1892–1898). Odessa [In Russian].
10. Odesskiy vestnik (1861–1893). Odessa [In Russian].
11. Pisma k istorii «Odesskogo vestnika». [Letters to the History of the Odessa Gazette]. F. 162. Zeleniy Pavel Aleksandrovich. op. 1. D. 4. Gosudarstvenniy arhiv Odesskoy oblasti. Odessa [In Russian].
12. Pravda (1877–1880). Odesa [In Ukrainian].
13. Predpisanie vremennogo general-gubernatora i spravka zhandarmskogo upravleniya Odessyi o redaktore-izdatele «Odesskogo listka» V. Navrotskom. [The order of the interim governor-general and a note from the gendarme administration of Odessa about the editor-publisher of the Odessa Leaf V. Navrotsky]. (18–19 noyabrya 1883). F. 385. Zhandarmskoe upravlenie Odessa. op. 1. D. 192. Tsentralniy gosudarstvenniy istoricheskiy arhiv [In Russian].
14. Russkaya periodicheskaya pechat [Russian periodicals]. 1702–1894. (1959). za red. A. G. Dementeva. Moskow. [In Russian].
15. Spisok rabot P. P. Sokalskogo [List of works by P. P. Sokalsky]. (1852–1886). F. 1. Literaturni materiali. D. 38504. Rukopisniy otdel natsionalnoy biblioteki Ukrainyi im. V. I. Vernadskogo [In Russian].
16. Yug (1882). Vol. 1. Odessa [In Russian].